

УДК 378.4(477.54):929 Каразін]:030»18/20»

О. І. Вовк

**ОБРАЗИ В. Н. КАРАЗИНА НА СТОРИНКАХ
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

Резюме: У статті розглядаються трансформації образів видатного громадського діяча, просвітителя, науковця, засновника Харківського університету В. Н. Каразіна (1773–1842), представлені в енциклопедичних виданнях кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: В. Н. Каразін, образ, енциклопедія, біографістика.

Вовк О. И. Образы В. Н. Каразина на страницах энциклопедических изданий конца ХІХ – начала ХХІ ст.

Резюме: В статье рассмотрены трансформации образов выдающегося общественного деятеля, просветителя, ученого, основателя Харьковского университета В. Н. Каразина (1773–1842), представленных в энциклопедических изданиях конца ХІХ – начала ХХІ ст.

Ключевые слова: В. Н. Каразин, образ, энциклопедия, биографистика.

Vovk O. I. The images of Vasył Karazin on the pages of encyclopedias of the late ХІХ – early ХХІ century

Summary: The present paper is observed the transformations of the images the public figure, inventor, scientist and founder of Kharkiv University Vasył Karazin (1773–1842), which were fixed in encyclopedias of the late ХІХ – early ХХІ century.

Keywords: Vasył Karazin, image, encyclopedias of, biography studies.

Сучасну нам епоху цілком можна схарактеризувати як час енциклопедичного буму. Лише за період з 2004 по 2009 рр. видавництвами України було випущено 569 найменувань книжкової продукції, маркованих як енциклопедії або енциклопедичні словники (довідники) [6, с. 3]. Однак більшість із них не відповідають типу видання, заявленому в заголовку, ні за змістом, ні за структурою, тобто не є «довідковими виданнями, що містять зведення основних відомостей з однієї чи усіх галузей знання та практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розташованих за абеткою їхніх назв або в систематичному порядку» [3, с. 16]. Це змушує науковців знову і знову звертатися до даної проблематики, переосмислювати роль енциклопедій у сучасному світі та житті окремої країни, про що свідчать публікації В. Карева [14], С. Корсакова [15], С. Кульчицького [16] та ін.

Одночасно зростає увага фахівців і до аналізу змістовного наповнення енциклопедичних статей. Інформація, котра вміщена в енциклопедичній статті, безпосередньо залежить від рівня розвитку науки і техніки, історико-культурного контексту, пануючих ідеологічних настанов тощо [5, с. 206], а тому відповідні видання мають змогу презентувати образ історичної події, суспільно-політичного явища, держави, етносу, суспільної групи в тому чи іншому ракурсі, залежно від соціального замовлення. Вищезазначені образи все частіше стають об'єктами наукового пошуку [див., наприклад, 2; 24 та ін.], у тому числі в галузі біографістики [див., наприклад, 17; 26 та ін.].

Метою роботи є аналіз трансформацій образів В. Каразіна, представлених на сторінках енциклопедичних видань з кін. ХІХ до поч. ХХІ ст.

Хронологічні рамки дослідження можна розділити на три етапи: дореволюційний (кін. ХІХ ст. – 1917 р.); радянський (1917 р. – 1991 р.); сучасний (з 1991 р. до сьогодні).

Ім'я В. Каразіна представлене у більшості дореволюційних, радянських і сучасних універсальних і спеціалізованих

енциклопедій («Демографічна енциклопедія», «Юридична енциклопедія», «Українська літературна енциклопедія», «Українська педагогіка в персоналіях» тощо). Проте вже сама тематика подібних видань передбачає, що біографічні довідки, вміщені в них, будуть акцентувати увагу лише на одному аспекті життєпису портретованої особистості. Для нас же видається важливим прослідкувати динаміку змін образів В. Каразіна у всій повноті. Саме тому для аналізу було відібрано статті з чотирнадцяти видань, котрі характеризуються універсальністю змісту. Серед них – дореволюційні ЕСБЕ (1895), РБС (1897), БЭЮ (1907), ЭСБГ (1913); радянські БСЭ (1937; 1973), УРЕ (1961; 1980), СИЭ (1965), РЕІУ (1970); діаспорні ЕУ1 (1959), ЕУ2 (1988), УКЕ (1988); сучасна ЕІУ (2007), які охоплюють 112-річний хронологічний відрізок.

Взявши за основу структуру стандартної біографічної довідки [20, с. 50] та проаналізувавши наявні біографічні статті, ми дійшли до висновку, що в них можна виокремити наступні смислові «вузли», які будуть підлягати дослідженню: дефініція; генеалогічна інформація; відомості про освіту; кар'єра державного службовця та діяльність на ниві просвітництва; наукова діяльність; суспільно-політичні погляди; риси особистості; увічнення пам'яті.

Для більш наочного відображення виявлених трансформаційних тенденцій нами було розраховано питому вагу кожного із виявлених показників у структурі статті за формальними ознаками (як відношення кількості знаків без пробілів у відповідній частині тексту до загальної кількості знаків у статті). Не абсолютизуючи таку методику, зазначимо, що, на нашу думку, вона дозволяє і виявити історіографічні образи, і побачити їх еволюцію.

Специфіка трансляції образів В. Каразіна на тому чи іншому хронологічному етапі безпосередньо пов'язана із особливостями розвитку вітчизняної енциклопедистики. Витоки довідково-енциклопедичної справи на Русі простежуються ще з XIII ст., але свого розквіту ця діяльність

набула в кін. XIX – на поч. XX ст., коли на теренах Російської імперії почали з'являтися видання, при підготовці яких був урахований багатий досвід вітчизняної та закордонної енциклопедистики. Для них характерний високий рівень довідковості, намагання якнайширше розкрити тему [5, с. 206]. Тож статтям про В. Каразіна, які були опубліковані у дореволюційних виданнях, притаманний більший обсяг, порівняно із пізнішими варіантами біографічних довідок (що обумовлено тенденціями вітчизняної та світової енциклопедичної справи). Так, стаття, опублікована в ЕСБЕ, містить 4602 знаки, стаття в РБС – 43438 знаки; стаття у БЭЮ – 1183 знаки, стаття в ЭСБГ – 6331 знак; в середньому – 13889 знаків. Для порівняння: середній обсяг «каразінської» статті в радянській енциклопедії, складає 1303 знаки, а в сучасній українській – 2636 знаків.

Авторами публікацій дореволюційного часу виступили Д. Багалій [1]; В. Срезневський [25]; В. Семевський [23]; відомостей про автора не надано лише в одній статті [10].

Для енциклопедичних статей дореволюційного періоду характерним є акцентування уваги на державницькій діяльності В. Каразіна, особливо на ниві просвітництва. Так, у статті, вміщеній в ЕСБЕ, цій тематиці присвячено 49,80% від загального обсягу; в РБС – 29,19%; у БЭЮ – 55,87%; в ЭСБГ – 22,27%; середнє значення показника складає 39,29%. В. Каразін в енциклопедичних статтях кін. XIX – поч. XX ст. позиціонується як засновник МНО [1, с. 424; 22, с. 488], керуючий справами Головного правління училищ [1, с. 424; 23, стб. 440; 25, с. 489], автор «правил народної освіти» [1, с. 424; 23, с. 489] та університетських статутів [1, с. 424; 10; 25, с. 489], «головний винуватець» відкриття Харківського університету [1, с. 424; 10; 23, стб. 440; 25, с. 489].

Суспільно-політичним поглядам В. Каразіна також приділено значну увагу. Вказаній проблематиці присвячено 8,93% тексту статті в ЕСБЕ; 40,04% – в РБС; 14,88% – у БЭЮ; 54,65% – в ЭСБГ (середнє значення показника – 29,63%). На

їхніх сторінках В. Каразін представлений як переконаний монархіст, який «вважав можливим продовжувати монархічні начала і на менші суспільства» [25, с. 492] і прагнув таким чином надати селянам певних самоврядних прав, проте під безпосереднім «керівництвом» поміщика [1, с. 424; 23, стб. 441; 25, с. 492]. Автори не обійшли увагою також і спроби Каразіна, який, вже потрапивши в опалу, мешкав у Кручику, втручатися у внутрішню та зовнішню політику держави, подаючи впливовим державним чиновникам – аж до імператора – записки із викладенням власного бачення подій у країні та світі. Щоправда, подібна активність оцінюється скоріше негативно: як наслідок цих клопотів згадується заточення Каразіна до Шліссельбурзької фортеці у 1820 р. [1, с. 424; 10; 23, стб. 443; 25, с. 492], а проекти називаються «нездарними» [23, стб. 442].

Третьою за обсягом темою виявляється наукова творчість В. Каразіна: їй присвячено 22,45% статті в ЭСБЕ; 16,66% – в РБС; 22,06% – у БЭЮ; 2,78% – в ЭСБГ (в середньому – 15,99%). В цілому статті (за винятком вміщеної у РБС) надають інформацію щодо його сільськогосподарських та природничих дослідів побіжно [23, стб. 443].

Такі теми, як генеалогія та родинні зв'язки В. Каразіна, його освіта, а також увічнення пам'яті про нього не надто широкої презентації у досліджуваній групі статей (середня частка відповідно 0,90%; 6,56; 1,71%).

Окремо хотілося б сказати про висвітлення рис особистості В. Каразіна на сторінках дореволюційних енциклопедичних видань. Хоча ця тема також не є магістральною (середня частка – 3,38%), сам факт її наявності в деякій мірі дозволяє глибше зрозуміти причини його вчинків, природу зацікавлень: «Вельми цікавий і характер Каразіна, в якому, безсумнівно, відбулося його південне походження» [1, с. 425]; «... він віддався з усією пристрасністю своєї натури науковим заняттям та дослідам» [1, с. 424]; а також побачити, яким чином ця особистість сприймалася сучасниками [25, с. 497].

Нарешті, хотілося б звернути увагу на дефініції, котрі, як відомо, виступають семантичним ядром заголовка біографічної статті, концентрують у собі історичну, соціальну, культурологічну інформацію про особистість [19, с. 30]. Отже, за версією дореволюційних енциклопедій, В. Каразін – це один із видатних людей початку XIX ст. [10], видатний громадський діяч [1, с. 424], письменник та громадський діяч [23, стб. 439], співробітник Олександра I з народної освіти на початку його царювання, головний діяч при заснуванні Харківського університету [25, с. 486].

Таким чином, російські енциклопедичні видання кін. XIX – поч. XX ст. зображають В. Каразіна як непересічного громадського діяча, який зазнав стрімкого піднесення по кар'єрних сходах у перші роки правління Олександра I і завдяки цьому зміг чимало зробити для розбудови системи освіти у державі, заснував Харківський університет; був прихильником монархічного устрою, причому екстраполював засадничі ідеї монархії і на селянську громаду; займався різними видами наук, здійснював природничі та сільськогосподарські дослідження; багато в чому така його активність була детермінована особливостями характеру, які не завжди схвально сприймалися сучасниками.

Після революції 1917 р. та встановлення Радянської влади в країні розгорнулася робота з підготовки довідкових видань на основі марксистсько-ленінської ідеології. Новий етап розвитку енциклопедичної справи ознаменувався початком публікації БСЭ, 1-ше видання якої вийшло друком у 1926–1947 рр. [5, с. 206]. Стаття у цьому виданні, присвячена В. Каразіну, коротка (711 знаків), відомості про автора в ній відсутні. Дефініція представляє Каразіна як помірно-ліберального державного та громадського діяча. Відповідним чином вибудовано структуру і самої статті. Найбільшу частину в ній займає інформація щодо державницької та просвітницької діяльності Каразіна (58,23%), зокрема, згадується його робота на посаді керівника справ Головного правління училищ МНО, а також ініціатива

відкриття університету в Харкові. Другою за значущістю може вважатися інформація щодо суспільно-політичних поглядів В. Каразіна (23,63%). Для демонстрації найхарактерніших рис діяльності Василя Назаровича обрано лише той факт, що у 1820 р., подавши цареві записку, котра «викривала реакційний режим», він був ув'язнений до Шліссельбурга, а згодом – замкнений у межах власного маєтку. Про науковий доробок, а також генеалогію, освіту, риси особистості та увічнення пам'яті Каразіна відомостей не надано [9].

Показово, що у 2-му виданні БСЭ (1950–1958 рр.), відповідний том якої побачив світ у 1951 р., стаття про В. Каразіна відсутня.

У подальші роки універсальні та галузеві енциклопедичні видання загальносоюзного масштабу не оминали увагою його постать, хоча обсяг статей залишився порівняно невеликим. Для прикладу, стаття в СІЭ містить 1209 знаків, а у 3-му виданні БСЭ – 1025 знаків. Обидві статті написані Л. Светловим (Лехтблау).

Найбільшу увагу було приділено суспільно-політичним поглядам В. Каразіна (частка, присвячена даній проблематиці, в СІЭ складає 73,04%; у 3-му виданні БСЭ – 68,49%; середній показник становить 70,76%). У них Василь Назарович позиціонується як російський (та український) ліберально-дворянський просвітитель, громадський діяч (та вчений), засновник Харківського університету [21; 22]. Його змальовано насамперед як борця із самодержавством, поборника ліберальних реформ. Наголошується на тому, що на світогляд В. Каразіна вплинули ідеї Великої Французької революції, він був близький до О. Радищева. Указується, що Каразін у своїй діяльності пропонував цареві обмежити самодержавство «непреложними законами», полегшити становище кріпаків, розвивати народну освіту тощо, а в цілому його проекти названі такими, що «включали критику багатьох негативних боків існуючого самодержавного ладу» [21; 22].

Щоправда, зазначається, що «з часом Каразін відійшов від

прогресивних поглядів та підкреслював свою прихильність монархічному образу правління. Відміну кріпацтва вважав неприпустимою» [21].

Разом із тим, немає згадок про те, що своєю стрімкою кар'єрою, а, отже, самою можливістю провести реформи освітньої сфери в країні, Каразін багато в чому був зобов'язаний Павлу I та Олександрю I. Взагалі, інформація про його просвітницьку місію у досліджуваних текстах обмежується вищенаведеними словосполученнями: «пропонував (...) розвивати народну освіту» та «засновник Харківського університету».

Науковий доробок В. Каразіна також представлений досить скромно (в СИЭ відповідна частка складає 6,95%; у 3-му виданні БСЭ – 13,56%; середній показник – 10,25%) і вельми схематично. Відомості щодо генеалогії, освіти, а також увічнення пам'яті про В. Каразіна відсутні взагалі [21; 22].

Паралельно із загальнорадянським енциклопедичним наративом ще з 1920-х рр. почав розвиватися власне український. У січні 1921 р. у Києві почала діяти Комісія для складання «Енциклопедичного словника» [27, с. 121]; після її ліквідації в 1930 р. у Харкові відкрилося «Акційне товариство видавництва УРЕ» [27, с. 122]. Проте в листопаді 1934 р. робота над енциклопедією була припинена [27, с. 124]. Діяльність з підготовки та публікації республіканських енциклопедій національними мовами відновилася лише з середини 1950-х рр. Першою з них стало видання УРЕ (1959–1956); згодом вийшли друком також РЕІУ (1969–1972) [5, с. 207] та 2-ге видання УРЕ (1974–1985).

Обсяг статей залишився порівняно невеликим: у 1-му виданні УРЕ він складає 2841 знак, у 2-му – 869, у РЕІУ – 1164 (в середньому – 1303 знаки). Авторство у жодній зі статей не зазначається. У дефініціях В. Каразін представлений як український вчений і винахідник [11; 12; 13], освітній і громадський діяч [12; 13], ліберально-дворянський просвітителю [11].

Провідною темою виступає наукова діяльність Каразіна. У 1-му виданні УРЕ частка, присвячена цій проблематиці, складає 61,03%; у 2-му виданні – 46,72%; в РЕІУ – 46,72%, тобто в середньому – 47,83%. У текстах наголошується на тому, що природознавчі досліді В. Каразіна зробили значний внесок у вітчизняну та світову науку: «Йому належить пріоритет з винаходу водяного опалення, створення печі для сухої перегонки дерева (1814 р.), парових сушильних апаратів, що стали прототипом сучасної вакуум-сушарки, у відкритті креозоту (1814 р.), обґрунтуванні метеорології як науки тощо. Цінні праці Каразіна і з кліматології (...), агрономії і селекції (...)» [12]; «Багатогранність наукової діяльності Каразіна дала підставу сучасникам назвати його „українським Ломоносовим”» [11]. Разом із тим наголошується на тому, що «майже всі відкриття і проекти Каразіна були поховані в царських канцеляріях» [12].

Суспільно-політичні погляди В. Каразіна привернули до себе дещо меншу увагу авторів (вказаній тематиці присвячено 15,84% від загального обсягу статті з 1-го видання УРЕ; 18,64% – з 2-го видання; 29,30% – з РЕІУ; в середньому – 21,26%). З особистістю Каразіна пов'язуються імена Герцена [12] та Радищева [11]. Акцент робиться на тому, що Каразін «звільнив своїх кріпаків від поборів духівництва, передав їм у спадкове володіння землю. Плекаючи ідею народного самоуправління, він створив сільську думу, надавши їй широкі повноваження» [12], а «за критику негативних рис існуючого устрою зазнав репресій» [11]. Крім цього, «незважаючи на монархічні ілюзії, Каразін висловив деякі прогресивні демократичні думки та стихійно-матеріалістичні ідеї, які відіграли певну позитивну роль у розвитку матеріалізму на Україні» [12; 13].

Щодо державницької та просвітницької діяльності В. Каразіна сказано ще менше (відповідна частка статті в 1-му виданні УРЕ складає 8,8%; у 2-му виданні – 16,69%; в РЕІУ – 5,93%; в середньому – 10,41%). Трапляються випадки досить

вільного подання фактів: «Повіривши лицемірному лібералізму Олександра І, Каразін склав ряд ліберальних проєктів перебудови державного управління і господарства Росії, за що був ув'язнений на 6 місяців у Шліссельбурзьку фортецю, а потім висланий під нагляд поліції в село Кручик» [12]. Серед освітянських проєктів Василя Назаровича загальнодержавного рівня називається лише заснування Харківського університету [11; 13].

Генеалогія, освіта, увічнення пам'яті залишилися на маргінесі (середня частка відповідно 1,86%; 1,64%; 2,63%). Про особисті риси характеру Каразіна нічого не згадується.

Отже, на сторінках радянських енциклопедичних видань склалися два різні образи В. Каразіна. У виданнях всесоюзного масштабу він постає насамперед як ліберал, що боровся за проведення реформ в імперії, зазнав за це репресій, але наприкінці життя відійшов від прогресивних планів; крім того, певну роль у його житті відігравали вельми успішні заняття наукою; відзначився в освітянській сфері та заснував Харківський університет. В українському наративі ми бачимо перш за все видатного вченого-природознавця, чії досягнення випереджали епоху, а ідеї посприяли поширенню матеріалізму на українських теренах; дещо наївного, бо піддався «лицемірним ліберальним» гаслам імператора, проте здатного втілювати ідеї Просвітництва на практиці, зокрема шляхом заснування університету.

На другому хронологічному етапі енциклопедична справа українознавчого спрямування розвивалася і за межами нашої держави, насамперед завдяки клопотам представників української діаспори в США, Канаді та інших країнах. У повоєнні роки розпочалося видання ЕУ, яка складалася із двох частин: загально-предметної і словникової [8, с. 15]. Першу частину було видано друком в 1948–1952 рр. [8, с. 16], а другу – в 1952–1989 рр. [8, с. 17]. Крім того, видавництвом Торонтського університету були надруковані англомовні енциклопедії «Україна: коротка енциклопедія» (1963 р.;

перевидання у 1970, 1982, 1988 рр.) та «Енциклопедія України» (1984–1993 рр.) [7, с. 7].

Обсяг статей, представлених у діаспорних енциклопедіях, також порівняно невеликий: в ЕУ1 – 1300 знаків, в ЕУ2 – 1882 знаки, в середньому – 1591 знак. УКЕ відрізняється особливою структурою: представлені у ній статті, розташовані за проблемно-хронологічним принципом, охоплюють різноманітні аспекти політичного, економічного, соціального, культурного життя України. Постать В. Каразіна згадується у статтях, присвячених становищу українських земель у складі Російської імперії в XIX і на початку XX ст., а також розвитку економічної думки на українських теренах.

Авторами статей виступили Б. Винар [4], Б. Балан, А. Жуковський [28], Т. Цюцюра [29], В. Голубничий [30], Л. Білецький, Д. Дорошенко, Г. Ващенко, К. Безкровний [31].

Дефініції презентують В. Каразіна як громадського діяча, економіста [4] та винахідника [28], представника шляхетського роду на Слобожанщині, ініціатора заснування Харківського Університету [4].

Домінуючою темою виявилася наукова діяльність В. Каразіна (в ЕУ1 частка, присвячена зазначеній проблематиці, складає 51,31%; в ЕУ2 – 43,15%; в середньому – 47,23%). Наголос робиться насамперед на внеску науковця до вітчизняної економічної науки: «Як економіст Каразін відстоював фізіократичні думки з елементами меркантилізму. (...) Висловлювався за розвиток зовнішньої торгівлі, при цій нагоді вказуючи на колоніальну експлуатацію України Росією: Україна була змушена вивозити сировину, а довозити виготовлені з неї матеріяли. Таким чином Каразін спричинився до формування поняття української територіальної економіки» [4]; «Він був першим в Україні, хто написав трактат про грошову економіку. В ньому він влучно дискутував щодо інфляції паперових грошей» [30, с. 683]. Хоча його досліді в галузі природничих наук та сільського господарства також не залишилися поза увагою: «Він вклав чимало сил у розвиток

сільськогосподарського та металургійного машинобудування. (...) Каразін також привніс кілька важливих здобутків у кліматологію та метеорологію і створив одну з перших метеостанцій в імперії» [28]. Другими за популярністю виявилися суспільно-політичні погляди В. Каразіна. Цій темі присвячено 25,38% від обсягу статті, вміщеній в ЕУ1; 24,55% – в ЕУ2; в середньому – 24,97%. У статтях Каразін характеризується як «місцевий лідер, який у молоді роки був виразником ідей Французької революції» [29, с. 673], «справжній ліберал, що невтомно працював, аби реформувати Російську імперію» [28], і БСЭшті за свої погляди «був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці, а потім до самої смерті фактично конфінований у своєму маєткові» [4].

Державна служба та просвітницька діяльність В. Каразіна привернули увагу авторів дещо в меншій мірі: відповідна частка в ЕУ1 складає 6,31%; в ЕУ2 – 13,66%; в середньому – 9,98%. У статтях Каразін постає насамперед як ініціатор заснування Харківського університету [4; 28; 29, с. 673; 31, с. 314], а також активний співробітник МНО, який «розпочав реформування освітньої системи за західним взірцем» [28].

Такі теми, як увічнення пам'яті, освіта, генеалогія традиційно виявилися маргінальними (в середньому відповідно 7,79%; 2,84%; 1,12%). Особисті риси В. Каразіна у статтях діаспорних енциклопедій не розглядалися.

Таким чином, на сторінках діаспорних енциклопедій В. Каразін представлений як науковець, що доклав чимало зусиль до розвитку економічної науки на українських теренах; ліберал, поборник державних реформ, який постраждав через свої погляди; просвітитель та засновник Харківського університету.

Зі здобуттям Україною незалежності та зміною політичного вектору сталися відповідні зміни і в галузі енциклопедистики. З 1997 р. ведеться підготовка ЕІУ [16, с. 38] (до сьогоднішнього дня вийшло 9 томів із 10); ЕСУ (донині побачили світ 12 томів із запланованих 25). З 2004 р. функціонує ІЕД НАН України

[6]. На період з 2013 до 2020 рр. заплановано видання багатотомної ВУЕ.

Стаття, уміщена в ЕІУ, більш розлога порівняно із попереднім періодом (складає 2636 знаків). Її автором виступила Т. Лазанська – історик, дослідниця соціально-економічного розвитку України та робітничого руху сер. ХІХ – поч. ХХ ст.

Дефініція презентує В. Каразіна як ученого, винахідника, просвітителя і громадського діяча, але дещо не відповідає структурі самої статті. Так, найбільшу увагу автором приділено суспільно-політичним поглядам В. Каразіна (27,09%), причому особливо педалюється його намагання полегшити селянське життя: «Каразін належав до ліберального крила українських поміщиків, які усвідомлювали необхідність розв'язання селянського питання. Автор низки записок, в яких виступав за обмеження кріпацтва, перебудову державного управління та господарства в Російській імперії. (...) 1816 протестував проти безземельного звільнення селян в Естляндії» [18].

Друге місце у статті відведено державній службі В. Каразіна та його участі в освітніх реформах (18,82%). Серед здійснених проєктів відзначаються ідея створення в Росії МНО та заснування Харківського університету, «що згодом став осередком культурного відродження України» [18]. Третє місце займають відомості про освіту В. Каразіна (15,93%), причому спробу втечі за кордон у 1798 р. подано як намагання «здобути європейську освіту» [18]. Відомості щодо наукового доробку В. Каразіна (9,45%) подані досить схематично [18]. Маргінальними традиційно виявилися такі теми, як генеалогія В. Каразіна (6,53%) та увічнення пам'яті про нього (5,05%); відомості щодо особистих рис цієї людини відсутні.

Отже, у сучасній українській енциклопедистиці В. Каразін зображений як активний громадський діяч, прибічник вирішення селянського питання та просвітитель; людина, що прагнула здобути європейську освіту та змогла втілити свої знання на практиці, здійснивши низку наукових відкриттів.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зазначити, що з кін. XIX до поч. XXI ст. на сторінках енциклопедій простежується трансформація образів В. Каразіна. Магістральними проблемами, навколо яких вибудовувалася розповідь, виступали освітня та наукова діяльність Василя Назаровича, а також його суспільно-політичні погляди. Причому характер подання інформації та співвідношення між зазначеними темами змінювалися залежно від зовнішнього політичного, соціально-економічного, ідеологічного контексту. У дореволюційних енциклопедіях формувався образ Каразіна-просвітителя; радянських всесоюзного масштабу – ліберала-реформатора; українських радянських – науковця-природознавця; українських діаспорних – науковця-економіста; сучасних українських – громадського діяча, поборника вирішення селянського питання. Безперечно, постать В. Каразіна, представлена на сторінках досліджуваних енциклопедій, є набагато багатограннішою, тож запропоноване членування є досить умовним. Характерною рисою статей радянського та сучасного періодів також можна вважати процес «знеособлення» постаті В. Каразіна, тобто ігнорування його психологічних особливостей, суперечливих моментів його долі та протиріч як у світоглядних орієнтирах, так і діяльності цієї, без перебільшення, видатної людини.

1. *Багалеї Д. І.* Каразин Василий Назарович / Д. І. Багалеї// *Энциклопедический словарь* / под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. – СПб., 1895. – Т. 14.
2. *Белгородская Л. В.* Образ Российской империи на страницах британских и американских справочно-энциклопедических изданий XX века : автореф. ... докт. ист. наук : 07.00.09 / Л. В. Белгородская. – СПб., 2009.
3. *Видання. Основні види.* Терміни та визначення : ДСТУ 3017–95. – [Чинний від 01-01-96]. – К., 1995.

4. *Винар Б.* Каразин Василь / Б. Винар // *Енциклопедія українознавства : Словникова частина / гол ред. В. Кубійович. – К., 1996. – Т. 3.*
5. *Гудовщикова Н. В.* *Энциклопедия / Н. В. Гудовщикова, И. М. Терехов // Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М., 1978. – Т. 30.*
6. *Железняк М. Г.* «Енциклопедія Сучасної України»: історія, сучасний стан та перспективи / М. Железняк // *Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Число 1.*
7. [*Железняк М. Г.*] Слово головного редактора / [М. Г. Железняк] // *Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Число 1.*
8. *Жуковський А.* «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // *Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Число 1.*
9. *Каразин Василий Назарович / [б.а.] // Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – 1-е изд. – М., 1937. – Т. 31.*
10. *Каразин Василий Назарович / [б.а.] // Большая энциклопедия : словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / под ред. С. Н. Южакова. – СПб., 1907. – Т. 10.*
11. *Каразин Василь Назарович / [б.а.] // Радянська енциклопедія історії України / відп. ред. А. Д. Скаба. – К., 1970. – Т. 2.*
12. *Каразин Василь Назарович / [б.а.] // Українська Радянська Енциклопедія / гол. ред. М. П. Бажан. – 1-ше вид. – К., 1961. – Т. 6.*
13. *Каразин Василь Назарович / [б.а.] // Українська Радянська Енциклопедія / гол. ред. М. П. Бажан. – 2-ге вид. – К., 1980. – Т. 5.*
14. *Карев В.* *Энциклопедии в соБСЭменном мире / В. Карев // Высшее образование в России. – 2005. – № 3.*
15. *Корсаков С.* *Об основаниях энциклопедистики как науки / С. Корсаков // Высшее образование в России. – 2005. – № 5.*
16. *Кульчицький С.* Вітчизняна історія в енциклопедичному форматі / С. Кульчицький // *Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Число 1.*
17. *Купец Л. А.* *Русский Шопен в XX веке (энциклопедический экскурс) / Л. А. Купец // Музыка и БСЭмя. – 2010. – № 9.*
18. *Лазанська Т. І.* Каразин Василь Назарович / Т. І. Лазанська // *Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій [та ін.]. – К., 2007. – Т. 4.*
19. *Ляшко С. М.* Структура дефініції у біографістиці / С. М. Ляшко // *Українська біографістика. – 2005. – Вип. 3.*

20. Редакційна інструкція Українського біографічного словника / [б.а.] // Українська біографістика. – 1996. – Вип. 1.
21. Светлов Л. Б. Каразин Василий Назарович / Л. Б. Светлов // Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М., 1973. – Т. 11.
22. Светлов Л. Б. Каразин Василий Назарович / Л. Б. Светлов // Советская историческая энциклопедия / гл. ред. Е. М. Жуков. – М., 1965.
23. Семевский В. И. Каразин Василий Назарович / В. И. Семевский // Энциклопедический словарь / Бр. А. и И. Гранат и К°. – М., [1913]. – Т. 23.
24. Соклаков А. Ю. Казачество в отечественных энциклопедических и справочных изданиях / А. Ю. Соклаков // Вестник Военного университета (Москва). – 2010. – № 4(24).
25. Срезневский В. Каразин Василий Назарович / В. Срезневский // Русский биографический словарь / изд. под наблюдением А. А. Половцова. – СПб., 1897. – [Т. 8].
26. Хузеева Л. В. Е. А. Баратынский на страницах энциклопедий и словарей / Л. В. Хузеева // Текст. Произведение. Читатель : материалы международной научно-практической конференции 3–4 июня 2012 г. – Пенза ; Казань ; Репт, 2012.
27. Черниш Н. До історії української енциклопедичної справи ХХ ст. / Н. Черниш // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 1.
28. Balan V. Karazyn Vasy1 / V. Balan, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / ed. by V. Kubijovyč. – Toronto ; Buffalo ; London, 1988. – Vol. 2.
29. Ciuciura T. Ukraine in the Russian Empire in the Nineteenth and the early Twentieth Centuries (1800–1917) / T. Ciuciura // Ukraine : A Concise Encyclopaedia / ed. by V. Kubijovyč. – Toronto, 1988. – Vol. 1.
30. Holubnychy V. State of Research History of Economic Thought, and Statistics / V. Holubnychy // Ukraine : A Concise Encyclopaedia / ed. by V. Kubijovyč. – Toronto, 1988. – Vol. 2.
31. In Ukrainian Lands in the Russian Empire in the Nineteenth and the Twentieth Centuries / Biletsky L. [etc.] // Ukraine : A Concise Encyclopaedia / ed. by V. Kubijovyč. – Toronto, 1988. – Vol. 2.